

Catherine Ternynck

Elegantie

VERZET TEGEN DE VERRUWING VAN DE WERELD

GRANDS
BOULEVARDS

Inhoud

Voorwoord	13
« Ik spreek u over een misverstand ... »	15
Alles begint bij de vorm	17
« Ik spreek u over een nederlaag ... »	27
1. U die deze wereld betreedt, laat alle elegantie varen	29
De elegantie van de geest, een verouderde stijl?	29
<i>Een zo gewone taal</i>	29
<i>Van de kunst van het gesprek naar</i> <i>communicatietechnieken</i>	34
<i>Zouden we 'de lach van de goden' verloren zijn?</i>	
<i>Over humor</i>	36
<i>De hedendaagse cultuur: vulgarisering op het randje</i> <i>van vulgariteit</i>	39
Bestaat er nog zoiets als de elegantie van het hart?	46
<i>Samenleven zonder omgangsvormen:</i> <i>de kiemen van grofheid</i>	46
<i>Tussen bothed en edelmoedigheid: een gewone man</i>	49
<i>Empathie, een eigentijdse gemoedstoestand</i>	51
<i>Ondankbaarheid of de minachting voor genade</i>	55
<i>De encscenering van zichzelf</i>	56
« Ik spreek tot u over een vorm van verzet ... »	63

2. Genade en zwaarte van de wereld: de spirituele intuïtie 65

Hedendaagse spirituele armoede 65

Wat verstaan we vandaag onder spiritualiteit? 65

Van humanisme naar humanitarisme 67

De nieuwe ziekten van de ziel 71

De onverwachte geboorte van een levensadem 74

Zou 'Spiritueel', als dwalend woord, een teken zijn? 74

De spirituele essentie van elegantie 76

De menselijke aanleg tot spiritualiteit 78

Het alledaagse overstijgen 78

Transcendentie tegenover transhumanisme 80

« Ik spreek u over een genade... » 83

3. De spirituele wegen van elegantie 85

Een blik die ver reikt. De wegen van transcendentie 85

Een klein strooien stoeltje, of de geest van de dingen 85

Uit het oog verliezen 88

Zich laten betoveren door schoonheid onderweg 90

De ander een gelaat geven 92

De blik van de Sixtijnse Madonna 96

Een stilvallend gebaar, de wegen van de matigheid 99

Leegte en volheid 99

De wegen van matigheid 102

Voor de elegantie van het gebaar 105

INHOUD

De intieme diepte van de wereld, de wegen van resonantie	108
<i>Het einde van de innerlijkheid?</i>	108
<i>Spirituele gastvrijheid</i>	111
<i>De intieme resonantie van de wereld</i>	115
« <i>Het luisterende hart</i> »	118
« Ik spreek tot u over een vorm van geweld ... »	123
4. De elegantie van de tijd of het leven gehuld in zijn mysterie	125
Het ontastbare weefsel van de tijd ontplooiën	125
<i>Geweld en vulgariteit van de gewone tijd</i>	125
<i>De stof van de tijd gladstrijken</i>	128
<i>De plooien van de tijd ontvouwen</i>	132
<i>Zingeving, de essentie van het leven</i>	136
De tijd vergeestelijken	139
<i>Elegantie die de tijd inspireert</i>	139
<i>Spirituele tussenmomenten</i>	144
Wanneer de avond valt ...	147
<i>Senior zijn: een levenskunst of de elegantie van de leeftijd</i>	147
<i>De laatste groet, of de elegantie van het afscheid</i>	153
« Ik zal u spreken over een liefde ... »	161

Woord vooraf

Het werk van de psychoanalyticus wordt vaak voorgesteld als begeleiding van een streng traject. Wie bij dat beeld blijft, vergeet de ontelbare momenten van verwondering die zich voordoen wanneer men naar een mens luistert.

Bij sommige patiënten had ik willen vragen: “Wat is het dat je zo’n elan geeft, dat je zo doet uitstijgen? Waar komt datgene wat je onderscheidt toch vandaan, die bijzondere waardigheid, die soevereine vrijheid?”

De vragen die ik toen voor mij hield, stel ik vandaag opnieuw. Ze vormen het onderwerp van dit boek: draagt niet ieder mens, vaak zonder het zelf te weten, een gerichtheid in zich naar schoonheid of naar waarheid? Kunnen we die menselijke gratie misschien ‘zin voor elegantie’ noemen?

“Ik spreek over een misverstand ...

Elegantie — zo noemt men mij. Het woord glijdt langs de lippen en ontsnapt meteen weer. Het behoort tot die woorden die niet blijven hangen. Het heeft geen gewicht, geen zwaarte. Het suggereert meer dan het zegt.

Lezer, neem mij niet voor het woord dat mij omschrijft. Ik ben frivool noch koket, en zeker niet precieus. Beperk mij niet tot enkele verfijndheden; u zou mij daarmee verkleinen.

Ik hoor u al vragen: hoe belangrijk is elegantie in het leven? Waartoe is zij in staat tegenover de loop van de wereld? Zeer weinig, dat geef ik toe. Er dreigen zo veel gevaren, er wachten nog zo veel strijd en beproevingen. Ik zou kunnen verdwijnen, mij terugtrekken naar een banaal einde, niet meer zijn dan een gedachte uit het verleden, een woord van vroeger.

Maar besluit daaruit niet dat ik zonder betekenis ben. Want ik voel mij door en door menselijk.”

Alles begint bij de vorm

Onze late moderniteit getuigt van een nederlaag van de elegantie, die vaak wordt beschouwd als een achterhaald symbool van een voorbije tijd. In naam van de vrijheid nemen de onbeleefdheden toe en breidt de barbarij zich uit. In naam van de groei is overdaad de norm geworden. In naam van transparantie heerst schaamteloosheid. Zelfs de cultuur moet wijken voor vermaak, de taal voor het jargon, en de vulgarisering effent de weg voor vulgariteit.

Er zijn gedachten die uit een cultuur verdwijnen. Zij hebben hun tijd gehad en zijn versleten. Men heeft ze niet langer nodig, men acht ze nutteloos. Andere zullen hun plaats innemen. De elegantie zou hetzelfde lot kunnen ondergaan. Zij zou een verouderde vorm kunnen worden, een wat zoetelijke verfijning, om uiteindelijk de geest te geven. Dat einde behoort tot de mogelijkheden.

Vandaag houden andere begrippen de geesten bezig: urgentie, efficiëntie, winst, vrijheid, feest. Wie kan zich in een wereld op een keerpunt, waarin zich ongekende antropologische veranderingen aankondigen, nog in alle ernst met elegantie bezighouden?

Bij deze vaststelling blijven zou neerkomen op een al te snelle berusting. Want ten aanzien van een nederlaag heeft de elegantie haar laatste woord nog niet gesproken. Haar weerstand is voelbaar: hier buitengesloten, maar elders verder gedragen. Zij staat erop zich te laten benoemen als een

‘iets, bijna niets’ dat zich af en toe losmaakt uit de onbeduidendheid, een raadselachtige impuls, een moment van zeldzame verfijning, moeilijk te omschrijven en nauwelijks te definiëren.

Het woord zelf is ruim. Zodra je het uitspreekt, opent het een ruimte: het nodigt uit om op te kijken en verder te zoeken. Je zou het willen volgen, maar het wijst geen duidelijke plaats aan. Nauwelijks gefluisterd lost het alweer op, ontsnapt het, en blijft er niet meer over dan een adem aan de rand van de lippen. Zo suggereert het woord zelf al dat elegantie een vorm van vrijheid is.¹ Het ligt in haar aard dat zij moeilijk precies te omschrijven valt, meteen al gevangen in een dubbele beweging van vanzelfsprekendheid en mysterie, van eenvoud en raadsel. Elegant zijn is geen talent, en ook geen deugd of karaktereigenschap. Het heeft niets met moraal te maken, en eigenlijk ook niet met erfelijkheid. Je kunt haar niet definiëren door haar nut, want het is moeilijk te zeggen waartoe zij dient, en ook niet door de wil. Want wie elegant wil zijn, is het eigenlijk al niet meer.

Al deze redenen maken dat elegantie zich onttrekt aan een theoretische benadering. Ze laat zich moeilijk academisch omschrijven; je ontmoet haar eerder in de zintuiglijke ervaring van het leven. Als tegenstem van de conceptuele

1 Etymologie: *elegans* in het Latijn, hij die kiest.

benadering zijn er de talrijke getuigenissen van artiesten, modeontwerpers en andere beeldende kunstenaars. Zij wijzen allemaal in dezelfde richting: alles begint bij de vorm. Elegantie heeft een esthetische grondslag; zij gaat hand in hand met schoonheid.

Hoewel er weinig theoretische teksten over elegantie bestaan, zijn er des te meer synoniemen: fijngevoeligheid, lieflijkheid, chic, smaak, koketterie, gratie, verfijning, harmonie, finesse, charme, waardigheid, hoffelijkheid, tact, distinctie, goede manieren, waardigheid ... Binnen deze grote familie zijn de woorden als broers of neven van elkaar; elk heeft zijn eigen nuance. Dat doet vermoeden dat elegantie zich op verschillende niveaus kan uitdrukken — esthetisch, stilistisch, cultureel of spiritueel. Er bestaat geen absolute elegantie, maar ze verschijnt wel onder verschillende vormen. Ieder van ons heeft kanten die gevoelig zijn voor elegantie en andere die dat niet zijn. Dat nodigt uit tot relativering en bescheidenheid: niemand is volmaakt elegant, en niemand voorgoed vulgair. Zo zijn wij altijd voor de een elegant en voor de ander een lomperik.²

2 De antoniemen van elegantie zijn eveneens talrijk: vulgariteit, onbeduidendheid, het gewone, het middelmatige, het banale, het alledaagse, het gekunstelde, het ostentatieve, snobisme, lomphheid, hebzucht, onmatigheid, geweld, laagheid, onbeschaafdheid, barbarij, haast en ongeduld.

Waarin schuilt de elegantie van een persoon?

Je denkt spontaan aan zijn of haar kleding, maar een kledingstuk kan chic zijn en toch zonder gratie gedragen worden. Kleren maken nog geen elegantie. Je denkt aan de houding, de gebaren, de manier van lopen waaruit een zekere stijl spreekt. Yves Saint Laurent zei dat elegantie geen kwestie van luxe is, maar van houding: “Het is de kunst om je lichaam te bewegen, je hoofd te dragen en je stem te gebruiken.” Iets maakt het verschil: een vorm van onderscheid die meteen door discretie wordt verzacht.³ Dat is de eerste indruk die elegantie wekt — wat je hier misschien natuurlijke elegantie zou kunnen noemen: als ze aanwezig is, charmeert ze; als ze ontbreekt, merken we dat nauwelijks.

Coco Chanel beschouwde eenvoud als de sleutel tot elke ware elegantie. Haar beroemde kleine zwarte jurk zou dat alleen maar bevestigen. Hier is niets opzichtigs aan. Geen overdaad, geen verfijnde opsmuk, geen excessen. Te veel doodt het mooie. Elegantie, of de deugd van het weinige. Nathalie Rykiel, dochter van Sonia, citeert in een mooi boek haar moeder: “Houding, maar geen pose; verhevenheid, maar zonder hoge hakken; kwaliteit in plaats van luxe; allure, maar eenvoud; zorg, maar geen nonchalance.”⁴

Deze harmonieuze eenvoud zou je kunnen verbinden met goede smaak: zo hoort het te zijn. Zoals het moet.

3 “Stijl”, zei Maurice Merleau-Ponty, “is wat zich onderscheidt van de massa”, in *Fenomenologie van de waarneming*, Boom uitgever, 2009.

4 Nathalie Rykiel, *L'élégance*, Autrement, 2013.

Alles klopt. Niets op aan te merken. “Deze persoon lijkt op een perfecte zin”, zegt Christian Bobin. Volmaaktheid schept goede smaak, maar volstaat niet voor elegantie. Er ontbreekt nog die kleine noot, die moeilijk te benoemen afwijking die precies raak treft.

Terloops kunnen we opmerken dat er geen *Liefdeswoordenboek van de elegantie* bestaat, maar wel een lijvig *Woor-denboek van de slechte smaak*.⁵ Waar elegantie subtiel is en moeilijk te vatten, omdat ze het louter esthetische overstijgt, laat slechte smaak zich niet miskennen: zij toont zich onverbloemd in haar lelijkheid of vulgariteit. Het is ‘de wraak van het lelijke’, en over wat lelijk is raakt dit woordenboek niet uitgepraat: “de doos chocolade met Kerstmis, het obscene handgebaar, Botox, McDonald’s, een nepvlin-derdas, Miss France, groene planten in een wachtkamer, Valentijnsdag, de selfie, een terrasbar, *The Bold and the Beautiful*, een zomerstrand in het zuiden ...”

Je zou nog kunnen doorgaan: slechte smaak is ook lachen om je eigen grappen, iemand in de rede vallen, aan het begin van de maaltijd “eet smakelijk” zeggen, aan tafel op je telefoon kijken, vragen hoeveel iets kost ... Uiteinde-lijk vraag je je af of slechte smaak het leven niet juist een beetje smaak geeft, of, zoals Andy Warhol het zei, “iets wat de tijd sneller doet voorbijgaan ...”

Kunnen we zeggen dat elegantie verwant is aan mode? Waarschijnlijk niet, want mode raakt uit de mode; ze is

5 Nicolas d’Estienne d’Orves, *Dictionnaire amoureux du mauvais goût*, Plon, 2023.

gemaakt om voorbij te gaan. Ze verheerlijkt de smaak van het moment, en die is niet noodzakelijk goede smaak. Elegantie daarentegen heeft iets tijdloos. Je kunt elegantie offeren om modieus te zijn, en de mode — altijd toegeeflijk — vergeeft heel wat misstappen in smaak. Men zegt dan: “Het gaat wel weer voorbij ...” Elegantie kent die mildheid niet. Op het gebied van smaak vergeeft zij niets.

In dat opzicht verschilt zij ook van koketterie, die een verfijnde vorm van schijn is. Wanneer koketterie vraagt: “Val ik in de smaak?”, gaat elegantie voorbij zonder op te kijken. “De roos is zonder waarom,” zei mysticus Angelus Silesius, “zij bloeit omdat zij bloeit.” Ze maakt zich geen zorgen om zichzelf en vraagt zich niet af of ze bevalt. Elke vorm van verleiding is haar vreemd. Als deze roos eenvoudig is, is ze daarom nog niet banaal. Ze zou geen andere kunnen zijn. Ze is uniek, en dat is wat haar elegant maakt: dat subtiële evenwicht tussen eenvoud en eigenheid, tussen discretie en onderscheid, waarvan zij zelf niets weet. Zoals de roos van de mysticus is elegantie onwetend van zichzelf. Zij behoort niet tot het domein van bewustzijn of wil. Elegant willen zijn is al een vulgaire intentie, zei Charles Baudelaire. Men besluit niet elegant te zijn; men is het meer of minder, ondanks zichzelf, door een bepaalde manier van in de wereld te zijn en zich erin te bewegen. Je kunt je oefenen in mode, in goede smaak, in koketterie, maar kun je ook elegantie leren?

Die vraag alleen al doet vermoeden dat elegantie niet kan worden herleid tot de domeinen waarmee ze vaak wordt verbonden. Geen enkel verwant begrip kan haar

volledig vatten. Ze verschijnt wel in wat zichtbaar is, maar reikt verder dan het louter esthetische. Ze brengt onze blik tot aan de rand van een mysterie. In die zin is ze minder een toestand dan een beweging, minder een feit dan een impuls. Elegantie is een benadering waarvan het voorwerp zich telkens weer onttrekt.

Deze samenhang tussen vorm en inhoud, tussen uiterlijk en wezen, wordt door sommige persoonlijkeden met een sterke esthetische gevoeligheid scherper waargenomen dan door anderen. Alles begint wel bij de vorm, maar voorbij de vorm ontvouwt, verdiept en verruimt alles zich. De vorm is er dan niet langer alleen om de inhoud te verbergen, maar om haar zichtbaar te maken. “Voor mooie ogen, kijk naar wat er mooi is in anderen. Voor mooi haar, laat elke dag de hand van een kind erdoor gaan. Voor een goede houding, loop met het besef dat je nooit alleen bent”, riep Audrey Hepburn graag in herinnering.⁶ “Het innerlijke moet even mooi zijn als het uiterlijke”, zei op haar beurt Coco Chanel. Met een opmerkelijke verkorting van de gedachte komen deze twee grote elegante vrouwen zo bij Sint-Augustinus uit:

“O schoonheid, te laat heb ik je lief gekregen. Jij was binnen in mij en ik zocht je buiten mij.”⁷

Sommige glimlachen lijken die vluchtige overeenstemming tussen buiten en binnen te tonen. In die van de Mona Lisa, in die van *De Joodse bruid*⁸, of gewoon in

6 Gedicht door haar geschreven en gelezen de dag van haar begrafenis.

7 Belijdenissen, 10,27

8 *Mona Lisa* of *La Gioconda*, schilderij van Leonardo da Vinci; *De Joodse bruid*, schilderij van Rembrandt.

de glimlach van een geliefde, vermoeden we een aarzeling, misschien een evenwicht, tussen wat zich laat zien en wat verborgen blijft, tussen wat wordt gezegd en wat wordt verzwegen.

Waarin, zo vraagt men zich af, schuilt de elegantie van die glimlach? Misschien in iets onafs, iets onbepaalds, als een verdwijnpunt in het hart van het gezicht, een uitweg van het zijn naar een schoonheid die onlosmakelijk met waarheid verbonden is. Die spanning kennen ook de kunstenaar en de estheet. Maar waar de kunstenaar schoonheid schept en de estheet haar beschouwt, probeert de elegante mens haar onvermoeibaar te suggereren.

Vladimir Jankelévitch zei dat men zonder muziek, zonder filosofie en zonder liefde kan leven, maar niet zo goed. Zou die uitspraak ook voor elegantie gelden? Is elegantie een geesteshouding die alles wat we doen begeleidt, een verfijning van het leven, een bijzondere aanleg om er meer smaak aan te geven? “Ik heb niet veel gedaan,” zei Fernando Pessoa, “maar wat ik deed, deed ik met elegantie.” Bestaat er zo iets als een extra vleugje elegantie, zoals men wel eens spreekt van een extra ziel? Of moeten we elegantie juist zien als een kracht die mensen en dingen verandert, verheft of inspireert, en hun een bijzondere waardigheid en adel verleent?

Dit boek schrijven betekent resoluut voor die tweede hypothese kiezen en haar ‘body’ geven. Het betekent al-

lereerst dat elegantie, voorbij haar esthetische grondslag, wordt gezien als een gerichtheid op schoonheid en waarheid. Is het mogelijk te leven op een hoger, ruimer en opener niveau? Is het mogelijk te worden wie men zich van binnen altijd al geroepen voelde te zijn? Het betekent nog een stap verder gaan en overwegen dat elegantie misschien niet haar eigen doel is, maar een kracht in zich heeft die haar overstijgt, dat zij een spirituele roeping heeft.

De geest van elegantie verdwijnt uit een wereld die er het nut niet meer van inziet en meent zonder haar te kunnen. Toch blijft zij bestaan, kwetsbaar en onzeker, wachtend op bevestiging. Hoe kunnen we haar herkennen in het voelbare van ons leven? Met welke blik, met welke woorden kunnen we haar losmaken uit de onbeduidendheid waarin zij dreigt te verdwijnen? En zou dat ons helpen te ontsnappen aan een al te materialistische opvatting van het bestaan? Zou het ons kunnen leiden naar onverwachte menselijke vreugden?